

ב"ה ערב י' בטבת - יום הקדיש הכללי לנרצחי השואה - ה'תשס"ח

בעיית הרע

הרע המצוי בעולם מטריד. יש להבחין בין רע - כסבל, לרע מוסרי. מבחינה דתית קיום שניהם בעולם האנושי מהווה קושי ומעמיד אתגר להגות לענות בו. ננסה לעקוב אחר מגוון מחשבות בסוגיות אלו גם כמבוא והכנה לסוגיית השואה הנשזרת ביום עשרה בטבת. המקור הראשון מתייחס לאירוע של מות בני אהרון. בניו של אהרון הצדיק שגם הם לא היו מן העלובים שבקרב העם. מותם באמצע חגיגת חנוכת המשכן הכה בתדהמה את העם והיווה מכה קשה לאביהם אהרון הכהן. על רקע זאת שוזר המדרש דרשה לפסוק פסימי נורא של ספר קהלת הפסוק הוא:

ספר קהלת פרק ט ב:
הכל כְּאֶשֶׁר לְכָל מְקָרָה אֶחָד
לְצַדִּיק וְלְרָשָׁע
לְטוֹב וְלְטָהוֹר וְלְטָמֵא
וְלְזָבַח וְלְאֶשֶׁר אֵינְנוּ זֹבַח
כְּטוֹב כְּחָטָא
הַנְּשָׁבַע כְּאֶשֶׁר שְׁבוּעָה יֵרֵא:

המדרש נוטל את רכיביו של הפסוק ועושה טיול גדול במרחבי המקרא להסבר היסוד השווה שמצוי בהם.

ויקרא רבה (וילנא) פרשה כ

א אחרי מות שני בני אהרן - ר' שמעון פתח (קהלת ט): הכל כאשר לכל מקרה אחד לצדיק ולרשע, לצדיק: זה נח שנאמר בו (בראשית ו) איש צדיק. אמר ר' יוחנן בשם רבי אליעזר בנו של רבי יוסי הגלילי: נח, כשיצא מן התיבה הכישר הארי ושברו ולא היה כשר להקריב והקריב שם בנו תחתיו, ולרשע - זה פרעה נכה כיון שביקש לישב על הכסא של שלמה לא היה יודע מנהגיו הכישר ארי ושברו זה מת צולע וזה מת צולע היינו דכתיב מקרה אחד לצדיק ולרשע; לטוב ולטהור ולטמא - לטוב זה משה שנא' (שמות א) ותרא אותו כי טוב הוא ר' מאיר אומר שנולד מהול ולטהור זה אהרן שהיה עוסק בטהרתן של ישראל שנאמר (מלאכי ב): בשלום ובמישור הלך אתי ורבים השיב מעון. ולטמא - אלו מרגלים. אלו אמרו שבחה של ארץ ישראל ואלו אמרו גנאי אלו לא נכנסו ואלו לא נכנסו היינו דכתי' לטוב ולטהור ולטמא. לזבח זה יאשיה שנאמר (ד"ה דברי הימים= ב לה) וירם יאשיהו לבני העם צאן כבשים ובני עזים ולאשר איננו זובח זה אחאב שביטל קרבנות ה' (שם) /דברי הימים ב/ יח) וזבח לו אחאב צאן ובקר לרוב זבח לו זבח ולא קרבנות זה מת בחצים וזה מת בחצים היינו דכתי' לזבח ולאשר איננו זובח [וכך ממשיך המדרש עוד בהשוואה] ... ד"א מקרה אחד אלו בני אהרן דכתיב בהן (מלאכי ב) בשלום ובמישור, לרשע זה עדת קרח דכתיב בהן (במדבר טז) סורו נא וגו' אלו נכנסו להקריב במחלוקת ויצאו שרופין ואלו נכנסו להקריב שלא במחלוקת ויצאו שרופין.

מה מגמתו של מדרש זה? לאן הוא לוקח את הסימטריה החמורה שלו? היש כאן איזושהי אמירה דתית? מוסרית? מה זה אומר על האופן בו חז"ל מתמודדים עם בעיית הרע המגלה חוסר צדק?

חכמי ימי הביניים הציעו דרך שונה. הרמב"ם עורך ניתוח מקיף [שנוכל ליגוע רק באפס קצהו] של תופעת הרע הכוללת התייחסות למושגי החומר והצורה - להלן תמצית מסקנותיו:

ספר מורה נבוכים - חלק ג פרק י

כי כמו שנאמר במי שכיבה נר בלילה שהוא חידש החושך, כך נאמר במי שהפסיד הראות שהוא עשה העורון, ואף על פי שהחושך והעורון - העדרים ואינם צריכים לפועל. ולפי זה הפרוש יתבאר מאמר ישעיה, "יוצר אור ובורא חושך, עושה שלום ובורא רע" - מפני שה'חושך' וה'רע' - העדרים. והסתכל איך לא אמר, 'עושה חושך' ולא 'עושה רע', מפני שאינם דברים נמצאים, שתתלה בהם ה'עשיה', ואמנם אמר על שניהם 'בורא' שהיא מלה שיש לה התלות בהעדר, בלשון העברי - כמו שאמר, "בראשית ברא אלוהים וגו'" - שהוא מהעדר. ודרך יחס ההעדר לפעולת הפועל הוא על זה הצד אשר זכרנו.

ואחר אלה ההקדמות יודע באמת שהאלוה יתברך לא יאמר עליו סתם שהוא עושה רע בעצם כלל - רצוני לומר, שיכון כונה ראשונה לעשות רע - זה לא יתכן! אבל פעולותיו כולם טוב גומר - שהוא אינו

Comment [1a]: • חומר וצורה: כל

דבר ניתן לאנאליזה לשני מרכיבים אלו, אשר חיבורם יחד נותן לנו את הדבר עצמו. הצורה היא המאפיין הכללי של הדבר, המגדיר את מהותו, בעוד החומר הוא המאפיין הפרטי שלו, המבדיל אותו מדברים אחרים בחלל ובזמן. כמובן, שלא ניתן למצוא בטבע חומר ללא צורה, או צורה ללא חומר. כמו כן, מדובר במונחים יחסיים. כך, למשל, השולחן שעליו ניצב המחשב שלי עשוי מסה מסוימת של עץ, אשר לובשת צורת שולחן; על אותה מסת עץ מסוימת ניתן לומר שהיא מורכבת מיסודות מסוימים (נניח, פחמן וחמצן, או אוויר מים ועפר) הלוכשים צורת עץ.

גשר מפעלים חינוכיים

הקתדרה לערכי היהדות ע"ש בלשנר

עושה רק מציאות, וכל מציאות טוב. והרעות כולם העדרים, לא תתלה בהם פעולה, רק בצד אשר בארנו - בהמציאו את החומר אשר טבעו שהוא מחובר להעדר לעולם, כמו שכבר נודע; ומפני זה הוא סיבה לכל הפסד ולכל רע. תהיה אם כן אמיתת פעולת האלוה כולה - טוב, אחר שהיא מציאות. ולזה סיפר הספר אשר האיר מחשבי העולם ואמר, "יורא אלוהים את כל אשר עשה והנה טוב מאד". עד שמציאות זה החומר השפל לפי מה שהוא, מחיבור ההעדר המחייב למות ולרעות כולם - כל זה גם כן טוב, להתמדת ההויה והמשך המציאות בבוא זה אחר סור זה. ולזה פרש ר' מאיר, "והנה טוב מאד" - טוב מות" - לענין אשר העירונו עליו: וזכר מה שאמרתיו לך בזה הפרק, והבינהו, ויתבאר לך כל מה שאמרוהו הנביאים וה'חכמים', שהטוב כולו מפעולת האלוה בעצם. ולשון בראשית רבה, "אין דבר רע יורד מלמעלה":

מדוע אין ליחס את הרע לאל? ואם לא ממנו מהיכן הוא הגיע? התוכלו להסתייע להשוואה שבין הרע לבין החושך? האם לאור הערות אלו ניתן לומר כי האל מוגבל? דעתו של הרמב"ם אם כן העולם טוב [מאוד]. אם כן מדוע כל כך רע? על כך הוא משיב בניתוח מדוקדק:

ספר מורה נבוכים - חלק ג פרק יב

הרבה פעמים יעלה בלב ההמון שהרעות בעולם יהיו יותר מן הטובות, עד שבהרבה מחידות רוב האומות ובשיריהם יכללו זה הענין ויאמרו, כי מן הפלא שימצא בזמן דבר טוב, אמנם רעותיו רבות ומתמידות. ואין זה הטעות אצל ההמון לבד, רק עם מי שיחשוב שהוא חכם גם כן... לחלוק על מה שיחשבו אנשי האמת מגמילות חסדי האלוה וטובתו המבוארת, והיותו יתברך הטוב הגמור. וכל מה שיבוא מאתו - טוב גמור בלא ספק: וסיבת זה הטעות כולו - היות זה הסכל וחבריו מן ההמון לא יבחנו המציאות רק באיש מבני אדם, לא זולת זה, וידמה כל סכל כי המציאות כולו הוא בעבורו, וכאילו אין שם מציאות זולתו לבד, וכשיבואהו הענין בחילוף מה שירצה - יגזור שהמציאות כולו רע, ואילו בחן האדם המציאות וצירו וידע מעוט חלקו ממנו, התבאר לו האמת...

ואמנם האדם הוא נכבד מכל מה שנתהוה בעולמנו זה התחתון - רצוני לומר, נכבד מכל מה שהורכב מן היסודות. ועם זה גם כן מציאותו הוא טוב גדול לו וחסד מאלוה במה שיחדו בו והשלימו. ורוב הרעות הנפלות באישיו הם מעצמם - רצוני לומר, מאישי בני אדם החסרים - ומחסרונותינו נצחק ונבקש עזר, ומהרעות שנעשה אותם בעצמנו בבחירתנו נכאב, וניחס זה לאלוה - חלילה לו ממנו - כמו שבאר בספרו ואמר, "שיחת לו לא בניו מומם וגו'", ובאר שלמה זה ואמר, "איולת אדם תסלף דרכו ועל יי יזעף לבו":

מדוע אדם חושב שבעיקר רע? מה מקור טעותו? מהו מקור הרע המרכזי בחיי האדם? מדוע אין האל מונע מקור זה? יש להיזכר בתפיסת הרמב"ם ביחס לשאלה מי מנהל את העולם ובתפיסתו את המושג תיקון.

מהו החיסרון הגדול העולה מגישת הרמב"ם בזיהוי שלו בין רע להעדר? ריה"ל מציע התמודדות פסיכולוגית דתית עם הופעת העוול והסבל בחיי האדם. בשרטטו את חיי האדם השלם [החסיד לפי לשונו] הוא כולל בתוכם את 'צידוק הדין':

ספר הכוזרי - מאמר שלישי אות יא

ואחר כך יישב בלבו את ענין צדוק הדין למען יהיה לו למגן ולמחסה מן הפגעים והצרות המתרחשים בעולם הזה וכן תיישב בנפשו מדת צדקו של הבורא בכל בעלי החיים אותם הוא מכלכל ומנהיג בחכמה שדעת אנוש משיגה לא את פרטיה כי אם את כללה עד כמה שאנו רואים מה מתקנת יצירת בעלי החיים ומה נשגבות הפלאות הכלולות בה המורות על כונת חכם רוצה יודע ויכול כי לקטן ולגדול שבהם התקין הבורא כל מה שהם זקוקים לו בחושים פנימיים וחיצוניים ובמזגי רוחות החיים ובאברים בעשותו להם כלים מכונים מתאימים למזגי הרוחות לארנבת ולאילה כלי בריחה ומדת מרץ ולצבועים מדת הגבורה וכלי הדריסה והטריפה הרי שאם יחשב אדם בבריאת האברים ותועלותם וביחסם אל מזגי הרוחות ימצא בהן אוזן צודק וסדר חכם שלא ישאירו בלבו ספק כל שהוא בצדקו של הבורא ואם יבוא שטן הסברה להקשות לפניו על כך מן העול הנעשה לארנבת באשר היא מאכל לצבוע כזבוב לעכביש ישיב לו השכל ויגער בו באמרו כיצד איחס את העול לחכם שנתברר לי צדקו ושאינו צריך לעול אלו היה ציד הארנבת על ידי הצבוע וציד הזבוב על ידי העכביש דבר שבמקרה הייתי מאמין שהכל מקרה אולם הרי אני רואה כי החכם הצדיק המנהיג נתן לאריה גבורה ויכלת והתקין לו כלי הציד שנים וצפרנים וכן שם בעכביש את רוח התחבולה לעשות לו את אריגתו כלבוש בלי שלמד זאת העכביש למען יארג רשתות לזבוב ועשה לו כלים הראויים למלאכה זו וזמן לו את הזבוב למחיה ולכלכלה כשם שזמן לרבים מדגי הים דגים אחרים למוזן מה אמר אפוא אם לא כי כל זה בא מחכמה שאין אני משיג אותה אין לי כי אם להצדיק את מי שנקרא הצור תמים פעלו

ומי שנתישב כל זה בדעתו יגיע למדרגה המספרת על נחום איש גם זו אשר על כל צרה שהיתה באה עליו היה אומר גם זו לטובה ויחיה חיי נחת תמיד כי תקלנה בעיניו הצרות ויתכן כי ישמח בהן בהרגישו כי חטא שהיה עליו נתכפר בכך כאשר ירגיש אדם הפורע חובו כי הוקל לו והוא שמח בזה וישמח לשכר ולגמול הצפונם לו ויקנה לבני אדם מתוך שמחה את ההדרכה לעמידה בסבל ולהצדקת האלוה וישמח על התהלה והתפארת היוצאת לו מזה כל זה על יחס החסיד אל צרותיו הפרטיות אולם כך ינהג גם בצרות הכלל כי בהעלות בלבולי הסברה על לבו את ארך הגלות ואת פזור האמה ואת הדלדול וההתמעטות אליהם הגיעה יתנחם תחלה בצדוק הדין כמו שאמרתי ואחר כך בנכיון ענש העוונות ואחר כך בשכר ובגמול הצפונים לעולם הבא ובהדבקות בענין האלוהי בעולם הזה ואם יביאחו השטן לידי יאוש באמרו התחיינה העצמות האלה כי מאד נמחה רשמנו בין הגוים וזכרנו נשכח כמה שנאמר יבשו עצמותינו ואבדה תקותנו נגזרנו לנו יחשב על נס יציאת מצרים ועל כל מה שנאמר בכמה מעלות טובות למקום עלינו ואז לא יפלא בעיניו איך נשוב לקדמתנו אף כאשר לא יותר מאתנו כי אם איש אחד וכמה שנאמר אל תיראי תולעת יעקב כי מה הנותר מן האדם לאחר שהיה לתולעת בקברו:

מה ההבדל בין אופן ההתמודדות של הרמב"ם עם הקושי לזו של ריה"ל?
 מה הוא מבקש להאיר בדיון על שרשרת המזון בטבע? מנו את הטיעונים מבקשים להצדיק את הדין? מדוע גישה כזו יוצרת קורת רוח וחיי נחת? האם גישה ריה"ל נמצאת בהתנגשות עם המדרש בו פתחנו את עיונינו?
 חכמי הקבלה הלכו בדרך שונה. תפיסתם הכללית אפשרה להם לייחס גם את הרע לאלוקים. ומתוך כך הולידו פרשנויות מחודשות ומגוונות:

רמח"ל, ספר דעת תבונות יד-יח

אמר השכל - היסוד הראשון שעליו עומד כל הבנין הוא, שרצה הרצון העליון שיהיה האדם משלים את עצמו ואת כל הנברא בשבילו, וזה עצמו יהיה זכותו ושכרו. זכותו - לפי שנמצא שהוא מתעסק ויגע להשיג השלמות הזו, וכשישיגהו - יהיה נהנה רק מיגיע כפיו וחלקו מכל עמלו. שכרו - שהרי סוף סוף הוא יהיה המושלם, ויהיה מתענג בטובה לנצח נצחים... כי האל ית"ש הוא תכלית הטוב ודאי... רצה הוא ית"ש - לברוא נבראים כדי שיוכל להטיב להם... ואמנם, כדי שתהיה ההטבה הטובה שלמה, ידע בחכמתו הנשגבה שראוי שיהיו המקבלים אותה מקבלים אותה ביגיע כפם, כי אז יהיו הם בעלי הטוב ההוא, ולא ישאר להם בושת פנים בקבלם הטוב, כמי שמקבל צדקה מאחר. ועל זה אמרו (ירושלמי ערלה פרק א, הלכה ג), "מאן דאכיל דלאו דיליה בהית לאסתכולי באפיה" - מי שאוכל מה שאינו שלו מתבייש להסתכל בפני הנותן

מהי מטרת הבריאה? כיצד היא נובעת מהנחת היסוד ביחס לאל? אם המגמה כל כך חיובית מנין צומח הרע? אם לא מצאתם ביאור בדברים הנ"ל יתכן שהמקור הבא יסייע:

רמח"ל - ספר דרך ה' - חלק א פרק ג - במין האנושי

א. כבר זכרנו היות האדם אותה הבריה הנבראת לידבק בו ית', והיא המוטלת בין השלימות והחסרונות, והיכולת בידו לקנות השלימות. ואולם צריך שיהיה זה בבחירתו ורצונו, כי אלו היה מוכרח במעשיו להיות בוחר על כל פנים בשלימות, לא היה נקרא באמת בעל שלימותו, כי איננו בעליו, כיון שהוכרח מאחר לקנותו, והמקנהו הוא בעל שלימותו, ולא היתה הכונה העליונה מתקיימת. על כן הוכרח שיונת הדבר לבחירתו, שתהיה נשיתו שקולה לשני הצדדין ולא מוכרחת לאחד מהם, ויהיה בו כח הבחירה לבחור בדעת ובחפץ באיזה מהם שירצה, והיכולת גם כן בידו לקנות איזה מהם שירצה. על כן נברא האדם ביצר טוב ויצר רע, והבחירה בידו להטות עצמו לצד שהוא רוצה:

אם כן, למה יש רע בעולם? גם בדברי הרמב"ם נזקקנו לעיקרון של הבחירה החופשית - במה שונה השימוש שעושה הרמח"ל בעיקרון זה מזה שעושה הרמב"ם?
 משנת הרע של הרב קוק עניפה ומליאת חידוש. מקוצר המצע נציע רק מקור אחד שיש בו חידוש גדול ואפילו מהפיכה ביחס לאמור לעיל.

הרב קוק קובץ ? אות קכט

מציאות הרע העולמי, בין הכללי בין הפרטי, בין המוסרי בין המעשי, בכל תיאור שהוא נמצא, כשאנו סוקרים אותו בהכללתו ובפרטיו, אנו מוצאים בו סידור, אורגניות ובנין, ואי אפשר ליחסו אל המקרה. זאת היא הנחה אחת, שממנה באים המסתכלים להכיר את יסוד הרע שבמציאות בתור כח פועל, וממילא משכיל וחי, ובאים מזה להכרת פרטיו ודרגאותיו. ולא עוד, אלא שהחסד והטוב העליון, הגבורה והיכולת

גשר מפעלים חינוכיים

הקתדרה לערכי היהדות ע"ש בלשנר

האלהית, החכמה וההשגחה החודרת בכל ומלאה כל, אי אפשר כלל שתתן מקום למציאות של רע מקרי שלא תעבירו מן העולם, ושלא תגן על המציאות משחיתותיו, ומזה אנו באים עוד הפעם לידי ההכרה של מציאות הרע היסודי בתור בריאה, עשה שלום ובורא רע. וכיון שהוא תוכן של בריאה, עשויה מטעם גבורה של מעלה, אנו יודעים ברור שאינה ברואה כי אם לשכלל על ידה את המציאות של הטוב הכללי והפרטי בצורה יותר עליונה ונפלאה, בצורה כזאת שמבלעדי התוכן של הרע לא היתה המציאות של הטוב שלמה כל כך. ובה אנו מכירים שהיסוד הפנימי של הרע הוא תוכן של טוב, ותוכן של טוב שרשי ומעולה מאד. אמנם

האם זה טוב שהרע העולמי מסודר? במה חלוק הרב קוק על הרמב"ם? במה שונה ביאורו לפסוק יוצר אור ובורא חושך?